

ВОЄННИЙ СТАН ЯК ПІДСТАВА ЗМІНИ ІСТОТНИХ УМОВ ДОГОВОРУ ТА ПІДСТАВА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

MARTIAL LAW AS A GROUND FOR CHANGING ESSENTIAL CONDITIONS OF THE AGREEMENT AND GROUNDS FOR EXEMPTION FROM LIABILITY FOR BREACH OF CONTRACTUAL OBLIGATIONS

Маліновська І.М., к.ю.н.,
асистентка кафедри цивільного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Острогляд Д.А., студент III курсу факультету юстиції України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Чернявська Д.С., студентка 3 курсу факультету юстиції України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Целиковська О.А., студентка 3 курсу факультету юстиції України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню однієї з актуальних теоретичних проблем сучасної науки цивільного права, а саме: дослідженню правових відносин, що виникають у зв'язку із істотною зміною обставин та форс-мажорними застереженнями при виконанні цивільно-правових угод. У науковій публікації комплексно розглянуто юридичні наслідки впливу негативних обставин об'єктивного характеру, спричинених військовими діями, на договірні правовідносини. Акцентовано увагу на ознаках війни як форс-мажорної обставини, серед яких виокремлено: надзвичайність (винятковий характер і перебування за межами впливу сторін); непередбачуваність (настання або наслідки неможливо було передбачити на момент укладення договору); невідворотність (неминучість події або її наслідків); причинно-наслідковий зв'язок між обставиною і неможливістю виконання зобов'язання. У ході наукового дослідження зазначено про те, що військовий стан став підставою для направлення вимоги про укладення додаткових угод, в яких сторони: визначилися з можливістю продовжити строки виконання зобов'язань (виробництва, поставки, переробки товарів тощо); відмовились від будь-яких штрафних санкцій у разі затримки виконання зобов'язань – навіть за строками згідно з додатковими угодами, домовилися здійснити авансування договорів, які за додатковими угодами можуть або планують виконати взяті на себе зобов'язання. За результатами наукового дослідження зроблено висновок про те, що ситуація, яка склалась в Україні через збройну агресію Російської Федерації проти України, вимагає не тільки фактичних трансформацій суспільних відносин, але і відповідних юридичних дій. Так, доцільним вбачаємо проведення переговорів між сторонами договірних відносин з метою визначення подальшої долі укладених угод, застосовуючи необхідні правові норми, які регламентують порядок зміни умов договору через військову агресію РФ проти України або застосування форс-мажорних обставин.

Ключові слова: договірні відносини, воєнний стан, форс-мажор, істотна зміна обставин, звільнення від відповідальності.

The article is devoted to the study of one of the current theoretical problems of modern science of civil law, namely, the study of legal relations arising in connection with significant changes in circumstances and force majeure reservations in the implementation of civil law agreements. The scientific publication comprehensively considers the legal consequences of the impact of negative circumstances of an objective nature caused by hostilities on contractual relations. Emphasis is placed on the signs of war as a force majeure circumstance, among which are: extraordinary (exceptional nature and being outside the influence of the parties); unpredictability (occurrence or consequences could not be predicted at the time of the contract); inevitability (inevitability of the event or its consequences); the causal link between the circumstance and the inability to perform the obligation. The research noted that martial law became the basis for the request for additional agreements, in which the parties: decided to extend the term of obligations (production, supply, processing of goods, etc.); waived any penalties in case of delay in fulfillment of obligations – even for deadlines under additional agreements, agreed to advance contracts that under additional agreements may or plan to fulfill their obligations. According to the results of the research, it is concluded that the situation in Ukraine due to the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine requires not only the actual transformation of social relations, but also appropriate legal action. Thus, we consider it expedient to conduct negotiations between the parties to contractual relations in order to determine the future of the agreements, applying the necessary legal regulations governing the procedure for changing the terms of the treaty due to military aggression against Ukraine or force majeure.

Key words: contractual relations, martial law, force majeure, significant change of circumstances, release from liability.

Збройна агресія Російської Федерації проти України мала своїм наслідком безповоротні негативні трансформації у всіх сферах життєдіяльності українського суспільства, змусила змінити підхід до нормативного врегулювання правовідносин, які виникають у процесі функціонування соціуму, та, що не менш важливо, вплинула на можливість виконання цивільно-правових зобов'язань. На жаль, враховуючи наведену вище причину, ми можемо впевнено констатувати, що велика кількість укладених в Україні цивільно-правових угод не будуть та(або) не можуть бути виконані належним чином, як цього вимагає чинне законодавство та положення кожного конкретного договору. Усе вищевикладене обумовлює необхідність комплексного дослідження питання щодо підстав зміни істотних умов договорів та наслідків невиконання цивільно-право-

вих зобов'язань з причин запровадження воєнного стану в Україні[1].

Вважаємо за доцільне нагадати, що 24.02.2022 року Указом Президента України на всій території України було введено воєнний стан, який наразі продовжений[2]. Незважаючи на те, що суб'єкти господарювання лише нещодавно «опанували» нелегкий карантинний період, то воєнні події можуть бути охарактеризовані як новий виклик і для держави, і для представників бізнесу, і для пересічних громадян. У зв'язку із цим в першу чергу перед суб'єктами господарювання постають такі актуальні питання, як: зміна істотних умов договору, прострочення (або взагалі неможливість) виконання договірних зобов'язань та звільнення від відповідальності внаслідок дії форс-мажорної обставини, викликаного збройною

агресією РФ проти України тощо [3]. Окрім того, доцільно зауважити, що гостро постало питання наслідків невиконання договорів за фактом встановлення форс-мажорних обставин у зв'язку із тимчасовою окупацією території України ще у 2014 році, що мало своїм наслідком прийняття та набрання чинності 27.04.2014 року Законом України від 15.04.2014 р. № 1207-VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [4].

З метою ґрунтовного та всебічного розкриття специфіки впливу воєнного стану на функціонування цивільних правовідносин вважаємо за доцільне визначити поняття та правову природу такого негативного політико-правового явища як воєнний стан. Відповідно до статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [5].

Тобто, оголошення воєнного стану мало своїм наслідком прийняття змін до комплексу нормативно-правових актів, які регламентують різні сфери суспільних відносин, зокрема і цивільні (договірні).

За загальним правилом, виконання договірних зобов'язань пов'язане для сторін цивільно-правової угоди з певними ризиками. Стаття 526 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) встановлює загальні вимоги, які пред'являються до всіх сторін у цивільно-правовому зобов'язанні: зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких вимог та умов – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться. Виконання зобов'язання полягає у вчиненні кредитором і боржником дій, що становлять зміст їх прав і обов'язків. Виконання належним чином означає виконання згідно з умовами договору, ЦК України, інших актів цивільного законодавства. А за відсутності таких положень і умов – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться. Боржник повинен виконувати зобов'язання перед кредитором [6].

Частина 2 ст. 527 ЦК України надає кожній із сторін у зобов'язанні право вимагати доказів того, що обов'язок виконується належним боржником або виконання приймається належним кредитором чи уповноваженою на це особою. Якщо сторона не скористається своїм правом, то вона понесе ризик наслідків непред'явлення такої вимоги. Ризик у цьому випадку знову означає можливий позитивний або негативний результат [6; 7].

Одним із інструментів впливу на договірні відносини в період дії воєнного стану є істотна зміна обставин (ст. 652 ЦК України). Істотна зміна обставин «дає» підстави для внесення змін або розірвання договору, зокрема шляхом звернення до суду. Як відомо, зміна обставин є істотною, якщо вони змінилися настільки, що, якби сторони могли це передбачити, вони не уклали б договір або уклали б його на інших умовах. При цьому, як зазначає Мельник О.О. особливого ризикового наповнення набуває зміна обставин під час виконання договору, що може привести до дисбалансу зобов'язань сторін договору. Може існувати безліч обставин, які знаходяться поза

їх волею: страйк, війна, зміна правових норм (законодавства) тощо [7].

Вважаємо за доцільне звернути увагу на те, що судові внесення змін або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин, зокрема у період дії та/або у зв'язку із запровадженням воєнного стану, є можливим за наявності одночасно таких умов: 1) в момент укладення договору сторони виходили з того, що така зміна обставин не настане; 2) зміна обставин зумовлена причинами, які заінтересована сторона не могла усунути після їх виникнення при всій турботливості та обачності, які від неї вимагалися; 3) виконання договору порушило б співвідношення майнових інтересів сторін і позбавило б заінтересовану сторону того, на що вона розраховувала при укладенні договору; 4) із суті договору або звичаїв ділового обороту не випливає, що ризик зміни обставин несе заінтересована сторона [6].

Проаналізувавши наведені вище умови істотної зміни обставин через введення воєнного стану, можемо виділити такі ознаки війни як такої обставини: надзвичайність (має винятковий характер і знаходиться за межами впливу сторін); непередбачуваність (її настання або наслідки неможливо було передбачити на момент укладення договору); невідворотність (неминучість події або її наслідків); причинно-наслідковий зв'язок між обставиною і неможливістю виконання зобов'язання [6; 13].

Так, зміна договору у зв'язку з істотною зміною обставин допускається за рішенням суду у виняткових випадках, коли розірвання договору суперечить суспільним інтересам або потягне для сторін шкоду, яка значно перевищує затрати, необхідні для виконання договору на умовах, змінених судом. У разі розірвання договору внаслідок істотної зміни обставин суд, на вимогу будь-якої із сторін, визначає наслідки розірвання договору виходячи з необхідності справедливого розподілу між сторонами витрат, понесених ними у зв'язку з виконанням цього договору.

Окрім того, вважаємо за доцільне зазначити про те, що, як свідчить практика, лист Торгово-промислової палати України № 2024/02.0-7.1 від 28.02.2022 для багатьох з учасників цивільних правовідносин (сторін цивільних угод) став підставою для направлення вимоги про укладення додаткових угод, в яких сторони: визначилися з можливістю продовжити строки виконання зобов'язань (виробництва, поставки, переробки товарів тощо); відмовились від будь-яких штрафних санкцій у разі затримки виконання зобов'язань – навіть за строками згідно з додатковими угодами, домовилися здійснити авансування договорів, які за додатковими угодами можуть або планують виконати взяті на себе зобов'язання [14].

При цьому, варто зауважити, що для внесення змін до договору сертифікат ТПП України не потрібен, хоча якщо останній є чи буде отриманий, сторона отримуватиме можливість на нього послатися як на підставу внесення змін. Наразі можна послатися на згаданий лист ТППУ про засвідчення форс-мажору.

Яскравою ілюстрацією істотної зміни обставин через війну є договір оренди. Наприклад, орендар може не сплачувати орендну плату у випадку неможливості користування об'єктом оренди або вимагати її зменшення, якщо через обставини, за які він не відповідає, можливість користування об'єктом оренди істотно зменшилася (ст. 762 ЦКУ). Такий інструмент має перевагу перед посиленням на форс-мажор, що зумовлено тим, що останній не передбачає можливості не сплачувати чи зменшити оплату, встановлену договором [6; 8].

Що стосується особливостей звільнення від відповідальності за порушення взятих за договором зобов'язань, то вважаємо за доцільне акцентувати увагу на тому, що законодавець Законом № 2120-IX доповнив розділ IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про споживче кредитування» пунктом 6, яким

визначено, що у період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після дня його припинення або скасування у разі прострочення споживачем виконання зобов'язань за договором про споживчий кредит споживач звільняється від відповідальності перед кредитором за таке прострочення. У разі допущення такого прострочення споживач звільняється, зокрема, від обов'язку сплати кредитором неустойки (штрафу, пені) та інших платежів, сплата яких передбачена договором про споживчий кредит за прострочення виконання (невиконання, часткове виконання) споживачем зобов'язань за таким договором. Забороняється збільшення процентної ставки за користування кредитом з причин інших, ніж передбачені частиною четвертою статті 1056-1 Цивільного кодексу України, у разі невиконання зобов'язань за договором про споживчий кредит у період, зазначений у цьому пункті. Також передбачено, що неустойка (штраф, пеня) та інші платежі, сплата яких передбачена договором про споживчий кредит, нараховані включно з 24 лютого 2022 року за прострочення виконання (невиконання, часткове виконання) за таким договором, підлягають списанню кредитором» [11].

Проаналізувавши вище викладені законодавчі положення, ми можемо прийти до висновку, що сьогоднішні юридичні наслідки невиконання або неналежного виконання зобов'язання за договорами регламентовані досить чітко та виважено. Проте, все ж таки варто акцентувати увагу на тому, що сторона повинна довести, що зобов'язання не виконано саме через воєнний стан і у випадку доведення факту невиконання зобов'язання, у зв'язку з настанням обставин непереборної сили, сторона договору буде звільнена від відповідальності.

В свою чергу, відповідно до частини 2 статті 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» військові дії вважаються форс-мажорними обставинами, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору» [10].

Верховний Суд у справі № 910/9258/20 наголошує: «Форс-мажорні обставини не мають преюдиційного характеру, і при їх виникненні сторона повинна довести, що ці обставини були форс-мажорними саме для даного випадку виконання зобов'язання».

За загальним правилом мирного часу, ТПП України та уповноважені нею регіональні торгово-промислові палати засвідчують форс-мажорні обставини та видають сертифікати про такі обставини на вимогу суб'єктів господарської діяльності в індивідуальному порядку. Сьогодні ТПП видає універсальний форс-мажорний сертифікат, що поширюється на всю територію поширення воєнного стану (станом на 13.05.2022 це вся територія України).

Варто акцентувати увагу і тому, що незважаючи на ведення воєнного стану на всій території України та роз-

повсюдження дії сертифіката ТПП України на всю територію нашої держави, реальний вимір того, наскільки потерпає бізнес та змінюються умови у, наприклад, Харківській та Закарпатській областях, суттєво відрізняється. Тому виникає сумнів, чи буде сертифікат ТПП беззаперечно прийнятий усіма суб'єктами господарювання як належне підтвердження неможливості виконання договірних зобов'язань. За умовний орієнтир складності ситуації негласно вважають зонування, визначене Урядом у програмі «Підтримка» [9].

Варто зазначити, що порядок засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) визначений Регламентом засвідчення Торгово-промислової палатою України та регіональними торгово-промисловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили), що затверджений Рішенням Президії Торгово-промислової палати України від 18.12.2014 № 44(5), який набрав чинності 18.12.2014 (далі – «Регламент») [12].

Як було зазначено вище, відповідно до пункту 6.2 Регламенту форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) засвідчуються за заявою зацікавленої особи по кожному окремому договору, контракту, угоді тощо, а також по податкових та інших зобов'язаннях/обов'язках, виконання яких стало згідно з законодавчим чи іншим нормативним актом або може настати найближчим часом і виконання яких стало неможливим через наявність зазначених обставин.

Аналізуючи судову практику з приводу оцінки сертифікату про форс-мажорні обставини в якості доказу, слід зазначити наступне. Так, відповідно до судової практики сертифікат не може засвідчувати форс-мажорні обставини на майбутнє. У разі якщо сертифікат про форс-мажорні обставини виданий щодо обставин, які на момент його видачі тривають та період дії яких встановити неможливо, заявник, після закінчення дії таких обставин, має право звернутися до ТПП України для засвідчення форс-мажорних обставин за подальший період саме з дня, наступного за датою видачі сертифікату до дня їх закінчення. Аналогічний правовий висновок викладений в постанові Верховного Суду від 01.10.2019 року у справі № 805/385/17-а.

Таким чином, проаналізувавши усе вищевикладене, ми можемо зробити висновок про те, що ситуація, яка склалась в Україні через збройну агресію Російської Федерації проти України, вимагає не тільки фактичних трансформацій суспільних відносин, але і відповідних юридичних дій. Так, доцільним вбачаємо проведення переговорів між сторонами договірних відносин з метою визначення подальшої долі укладених угод, застосовуючи необхідні правові норми, які регламентують порядок зміни умов договору через військову агресію РФ проти України або застосування форс-мажорних обставин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чердніченко М. Воєнний стан: чи змінились наслідки невиконання цивільно-правових зобов'язань. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/210706_vonnyy-stan-chi-zmnilis-nasltdki-nevikonannya-tsvivno-pravovikh-zobovyazan (дата звернення: 13.05.2022).
2. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 року № 2102-11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 13.05.2022).
3. Договірний форс-мажор в умовах воєнного стану в Україні. URL: <https://ibuhgalter.net/ru/articles/973> (дата звернення: 13.05.2022).
4. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>. (дата звернення: 13.05.2022).
5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 13.05.2022).
6. Цивільний кодекс : Закон України № 435-15 від 16.01.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 13.05.2022).
7. Мельник О. О. Застереження про незмінність обставин договору та форс-мажор у цивільному праві України. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/8684> (дата звернення: 13.05.2022).
8. Виконання договірних зобов'язань та форс-мажор. URL: https://biz.ligazakon.net/analitycs/209892_vikonannya-dogovrnikh-zobovyazan-ta-fors-mazhor (дата звернення: 13.05.2022).
9. Форс-мажорні обставини у договорах під час воєнного стану. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/forsmazhorni-obstavini-u-dogovorah-pid-chas-voennogo-stanu.html> (дата звернення: 13.05.2022).
10. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 02.12.1997 № 671/97/вр. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 13.05.2022).

11. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2120-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (дата звернення: 13.05.2022).

12. Регламент засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональними палатами форс-мажорних обставин : Рішення Президії Торгово-промислової палати України від 18.12.2014 № 44(5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0040571-14#Text> (дата звернення: 13.05.2022).

13. Проценко А. Форс-мажорні обставини в комерційних договорах. URL: <https://radako.com.ua/news/fors-mazhorni-obstavini-v-kommerciynih-dogovorah> (дата звернення: 13.05.2022).

14. Лист ТПП України від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1. URL: <https://uccr.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631.pdf> (дата звернення: 13.05.2022).